

Гагаузитѣ въ България

отъ Ж. Чанковъ

Кое население наричаме гагаузи. Въ северо-източна България и въ Добруджа, която румънитѣ ни отнеха следъ войнитѣ презъ 1912—1913 и 1916—1918 год., живѣе прѣснато между българи и турци православно християнско население, което говори турски езикъ като матеренъ. Това население ние наричаме гагаузи.

Такова население има и въ Бесарабия, което сжщо се нарича гагаузи. То се се преселило отъ България заедно съ българитѣ, за да избѣгне насилията и золумитѣ на турцитѣ. Гагаузитѣ, като фанатици въ православието, не се харесвали на родственитѣ имъ по кръвъ османи. Тази е причината да се изселватъ отъ България повече „български гагаузи“, а не „грѣцки гагаузи“. Следъ всѣка война между руси и турци, последнитѣ се нахвърляли повече върху българитѣ и българскитѣ гагаузи, а не върху грѣцитѣ и грѣцкитѣ гагаузи, които се ползували съ известни симпатии предъ турскитѣ власти. Понеже българскитѣ гагаузи били изложени повече на жестокоститѣ на турцитѣ, отколкото грѣцкитѣ гагаузи, затова тѣ предпочитали да бѣгатъ заедно съ българитѣ.

Преселването на гагаузитѣ въ Русия почнало около 1750 г. и завършило въ 1869 год. Първитѣ преселници дошли въ Бесарабия презъ 1769 година. До тогава преселването било насочено главно въ Новоросийската областъ. Втора по-голѣма група преселници гагаузи достигнала въ Русия презъ време на Суворовската война (1787—1791 г.), но най-силно преселнишко движение станало между 1801—1812 година. Броятъ на гагаузитѣ въ Русия В. А. Мошковъ изчислява на около 70,000 души.¹⁾ Реченитѣ гагаузи сж изселници предимно отъ Варненско и Силистренско. Самитѣ гагаузи въ Бесарабия се наричатъ българи. И. Титоровъ ги изчислява на 30,000 души.²⁾

Друга група турци-християни сж сургучитѣ. Тѣ живѣятъ въ Хавсенска, Одринска, Димотишка, Лозенградска и Узункьоприйска каази. Сургучи е имало въ 17 села съ около 7,330 души.³⁾ Сургучитѣ въ Одринско, споредъ Мошковъ, който

¹⁾ В. А. Мошковъ, Гагаузи Бендерскаго уѣзда (1903 г.).

²⁾ Иовъ Титоровъ, Българитѣ въ Бесарабия, стр. 279.

³⁾ П. М. Матеевъ, известенъ нашъ общественикъ, който редъ години е билъ български търговски агентъ въ Одринъ, лично ми каза, че той познавалъ християнско население въ нѣкои села въ Одринско, което говорѣло турски езикъ, но то се наричало гагаузи. Думата сургучи г. Матеевъ не е чувалъ -- тя му е непозната.

презъ 1903 г. специално се отбилъ въ Одринъ, за да се запознае по-отблизо съ тази малка етнографска група, се наричали още гагаузи. По своя характеръ, битъ и по обичаитѣ си, както и по своята външностъ сургучитѣ сж много близки до гагаузитѣ. Дълго време тѣ сж били подъ влиянието на българитѣ. Тогавя мнозина отъ тѣхъ разбирали български, женѣли се за българки и проявявали повече симпатии къмъ българитѣ, отколкото къмъ турцитѣ. Наречието на сургучитѣ е много по близко до наречието на българскитѣ гагаузи, затова на Мошкова било по-лесно да се разбира съ сургучитѣ, отколкото съ варненскитѣ (хасълъ) гагаузи¹⁾.

За сургучитѣ П. Р. Славейковъ казва: „За Хафса и Баба Ески — съ селата, нѣмаме подробни сведения, но знаемъ, че повече отъ половината имъ села сж български, а другитѣ, както и сама Хафса, сж сургучи, т. е. гагаузи, които не знаятъ грѣцки. Въ Одринската кааза отъ 180-тѣ села, грѣцки сж само 19 и то нѣкои смѣсени съ българи, погърчени още въ византийско време и които съ грѣцки езикъ знаятъ и говорятъ и български; има 5—6 села сургучи или гагаузи.“²⁾

И въ Македония, въ мѣстността Зъхна, въ политѣ на пл. Бозъ дагъ, се намира малка група турско население, което изповѣдва християнството. Центъръ на това население е паланката Зиляхово. Въ близката околностъ на Зиляхово турци-християни има въ с. Долна-Нуска, смѣсени съ българи, въ селата Порна, Зъхна и Толосъ, смѣсени съ турци-мохамедани, а въ селата Старо-Сѣръ и Горна-Нуска сж чисти. Турци-християни населяватъ цѣлото село Росилово и малка частъ отъ с. Егри-Дере.

Всички тия жители наброяватъ около 4,000 души, намиратъ се подъ ведомството на грѣцката църква, иматъ грѣцки училища, наричатъ се обикновено гърци, но грѣцкитѣ езикъ всжде имъ е чуждъ. Въ с. Росилово пѣли български народни пѣсни, безъ да ги разбираатъ.

За вѣрване е, казва Василъ Кънчовъ, че зъхненската турско-християнска купчинка е остатъкъ отъ ония стари турци, които византийскитѣ императори нѣкога сж преселвали отъ Азия. Знае се, че въ Македония е имало голѣма турска колония, поселена нѣйде между Солунъ и Воденъ, която била покръстена и имала свой епископъ, подчиненъ на Охридската църква. Тия македонски турци-християни сж се очували и следъ турското завоюване на страната, понеже се споменуватъ

¹⁾ В. А. Мошковъ, Турецкія племена на Балканскомъ полуостровѣ. Отчетъ о поѣздкѣ на Балканскій полуостровъ лѣтомъ 1903. Извѣстія Императорскаго Русскаго географ. общества, томъ X, 1904 г. выпускъ III. С. Петербургъ, 1904 год., стр. 432—435.

²⁾ П. Р. Славейковъ, Свѣдѣния за Тракия и особено за Одринската епархия и Одринъ. В. Напредъкъ, бр. 19 и 20. Цариградъ, 1874 г.

въ XVI в. като подчинени на Дойранския епископъ. Днесъ отъ тѣхъ нѣма зачувани останки. Тѣ сж побългарени.¹⁾

Има още една група турци-християни, прѣснати изъ Балканския п-овъ, но живѣещи главно въ Мала-Азия. Тѣ се наричатъ караманли и. Мошковъ²⁾ е намѣрилъ караманлии и въ Цариградъ. Съ тѣхъ той е разговарялъ на турски, понеже другъ езикъ не знаели. Външно караманлиитѣ се отличавали отъ турцитѣ, но езикътъ имъ билъ почти еднакъвъ. Имали християнски обичаи. Учили се въ грѣцки училища. Наброявали около 1 мил. души. Живѣели главно въ вилаетитѣ Ангора, Смирна, Бруса, Кония и Трапезундъ. Сжществувало е самостоятелно мюсюлманско ханство Караманъ презъ XIV в. Въ края на XV в. следъ войни съ турцитѣ това ханство загубило своята независимостъ и попаднало подъ властѣта на турския султанъ.³⁾

Въпросътъ за произхождението на гагаузитѣ още не е добилъ едно окончателно разрешение. Споредъ едни учени, гагаузитѣ сж потомци на куманитѣ, а споредъ други — тѣ сж отдѣлно племе и произхождатъ отъ гузитѣ или огузитѣ. Има и трето едно мнение, споредъ което гагаузитѣ и гаджалитѣ сж отъ единъ и сжщъ произходъ и че и еднитѣ и другитѣ сж остатъци отъ прабългаритѣ, които сж дошли на Балкански п-овъ въ началото на втората половина на VII в.

Нашата задача не е да разрешимъ този труденъ въпросъ, по който се правятъ още проучвания. Ние искаме само да изнесемъ въпроса и да изложимъ мненията на ученитѣ по него.

Хипотези за потеклото и името на гагаузитѣ. Сжществуването на гагаузитѣ е известно твърде малко въ литера-

¹⁾ В. Кънчовъ, Македония — етнография и статистика. София 1904 г., 68—69.

²⁾ В. А. Мошковъ, Турецкія племена на Балканскомъ полуостровѣ, 420—425.

³⁾ Въ София има три караманлийски семейства. Водихъ разговоръ съ единъ тѣхенъ представителъ — Димитъръ Тодоровъ Караманлия, рибаръ, 63 годишенъ, напустналъ родния си градъ Санасонъ, вилаетъ Кония, още като 13 год. момче. Живѣлъ въ Цариградъ, връщаль се въ родното си мѣсто и отъ 30 год. живѣе въ София. За произхода на караманлиитѣ не знае нищо. Чуваль, че „караманлия“ произхожда отъ думата кара — черенъ и имамъ — вѣра. Турцитѣ ги много мжчили да промѣнятъ вѣрата си, но караманлиитѣ упорствували. Имената на мжжетѣ сж: Христо, Димитъръ, Тодоръ, Василъ и пр., а на женитѣ — Зафира, Деспина, Трендафила и пр. Говорятъ предимно турски, и съвсемъ малко грѣцки. Живѣятъ въ села заедно съ турци. Чисти караманлийски села той не знаелъ. Празнували нашитѣ празници — Коледа, Великдень, Гергьовдень и др. Имали свети като нашитѣ. Обичаитѣ при раждане, кръщене, сватба, били като нашитѣ. Черкували се въ грѣцки черкви, учили се въ грѣцки училища. Женятъ се само помежду си — съ турци не се мѣсятъ. По облѣкло се различаватъ отъ турцитѣ. Отличавали се и по външнитѣ си чърти отъ тѣхъ. Главно тѣхно занятие били земедѣлието и скотовѣдството. Сжщиятъ този Д. Тодоровъ ми каза, че много караманлии следъ войнитѣ били насила изселени отъ М. Азия и заселени въ Гърция.

турата. Нѣкои западноевропейски учени споменуватъ за гагазитъ, но дълбоки проучвания на тѣхното минало не сж правила.

Лежанъ¹⁾ ги смѣсва съ единъ дребенъ дѣлъ албанци въ Южна Бесарабия: „Les Albanais de Volkonesti parlent turc ou skipe, mais sont grècs et se donnent le nom Gagheoutz“. На друго мѣсто той счита истинскитѣ гагаузи отъ крайбрѣжната страна за смѣсъ на турци съ българи: „Vulgares mêlés aux Turcs aux environs de Kavarna et dans la Dobroudja“.

Англичанитѣ St. Glair и Charles A. Brophy, които дълго време сж преживѣли въ Емине балканъ, смѣтатъ гагазитѣ покрай Черно море за „very mixed race“, възникнали отъ смѣшение на българи, власи, гърци и италиянци отъ генуезката и венецианска епоха, които, освенъ турски, говорятъ „a corrupt tace of Bulgarian or a very impure Romaic“ заедно съ италиански чужди думи.

Каницъ въ „Donau—Bulgarien und der Balkan“ гледа на гагазитѣ, които той видѣлъ въ Добруджа, при Варна и при източния край на Балкана, като на гърци, които сж изоставили матерния си езикъ и вмѣсто него сж приели турския.²⁾

П. Р. Славейковъ счита сургучитѣ или гагазитѣ въ Одринско за остатъци отъ куманитѣ и печенѣгитѣ, които въ времето на комниновци били съюзници на Византия³⁾.

Въ своята „История на българитѣ“ К. Иречекъ гледа на куманското произхождение на гагазитѣ не като на невъзможно, но тѣхното гръцко произхождение му се вижда да е по близу до истината, понеже ги ценѣлъ на брой твърде малко, като едно само градско крайбрѣжно население.

При пътуването си по черноморската покрайнина презъ 1884 год. Иречекъ, обаче, идва до пълно убеждение, че гагазитѣ сж съвсемъ отдѣленъ народъ отъ гърци и българи. По настоящемъ тѣ служатъ само като материалъ за увеличение на други по-голѣми народи.⁴⁾

Той мисли, че името „гагаузъ“, което е познато отъ Одринъ до Одеса, е отъ по-ново произхождение. То се счита като псувня, участь, която постига имената на толкова измиращи народи. Самитѣ гагаузи се срамуватъ отъ него. По румънски, му пояснилъ единъ румънинъ, гагаузъ означава „tout ce qu'il y a de plus bête“ (по-долни отъ животни).

¹⁾ G. Lejean, Ethnographie de la Turquie d' Europe. Gotha, 1861, Ergänzungsheft № 4 zu Petermann's Mitteilungen.

²⁾ Д-ръ К. Иречекъ, Нѣколко бележки върху остатъцитѣ отъ Печенези, Кумани, както и върху тѣй нареченитѣ народи Гагаузи и Сургучи въ днешна България. Периодическо списание на Българското книжовно дружество въ Сръдецъ. Година VII. Книжки XXXII и XXXIII. 1890 г.

³⁾ П. Р. Славейковъ, Сведения за Тракия и особено за Одринската епархия и Одринъ. в. Напредъкъ, бр. 19 и 20. Цариградъ 1874 г.

⁴⁾ К. Иречекъ. Пер. спис. кн. 32—33, стр. 320.

Г. Занетовъ не е съгласенъ съ мнението на Иречека, че думата гагаузъ е нова. Напротивъ, той намира, че тя е много стара, защото силно напомнюва старото име на куманитѣ „огузи“. И до сега въ Азия, казва Занетовъ, има турански народи съ имена подобни на огузитѣ, като напр. тунгузи, киргизи и др. Но огузитѣ не сж могли да бждатъ толкова многочислени и въ такава число да се запазятъ до наше време, колкото сж сега гагаузитѣ. Вѣроятно огузитѣ сж само една малка частъ отъ сегашнитѣ „гагаузи“ и това име като проническо впоследствие се е разпространило на всички християни, говорещи по турски¹⁾.

Академикътъ Д-ръ В. В. Радловъ предполага, че гагаузитѣ сж потомци на огузитѣ (= узитѣ), но и нему е неизвестна думата гаг. Споредъ него думата гагаузъ е произлѣзла отъ гаг-огузи, гаг-гоузи, гаг-оузъ, гаг-аузъ.

Мошковъ намира, че думата га г е племенно название на узи или огузи.

Въ една българска анонимна статия отъ 1873 г. „Гърцитѣ, латинитѣ и българитѣ в началото на XIII-то столѣтие“ се казва: „отъ узитѣ е останало името гагаузи. Гагаузитѣ сж днесъ едничкиятъ остатъкъ отъ куманитѣ и узитѣ, т. е. отъ печенегитѣ, които се дѣлили на 13 колѣна съ разни названия“.²⁾

Ако наистина гагаузитѣ сж потомци на узи или огузи, пита се: какъ отъ узи или огузи е произлѣзла думата гагаузи.

Г. Димитровъ, бившъ учителъ по грѣцки езикъ въ Варненската мъжка гимназия, въ статията си „Гагаузи — потекло и произхождение на думата“ казва, че полесно и по-скоро бихме си обяснили думата „гагаузи“, ако вмѣсто представката гаг, както смѣта Радловъ, вземемъ само га. Тогава бихме имали: га-гузи или га-огузи или га-гоузи, га-гаузи. По-нататкъ той намира въ санскритско-готийски ез. представката га и удвоена га-га, че е предлогъ на потекло. Значи: гага-узи = потомци на узитѣ. На староперсийски езикъ има предлогъ за потекло, именно хака = франц. de и нѣмски von. Тогава: хака-узи, какаузи, гагаузи = потомци на узитѣ. На албански езикъ ка или га е предлогъ (= отъ, изъ) между прочемъ и за означение потекло. Напр. „Ям га Шкодра“ — азъ съмъ отъ Шкодра. Значи: га-огузъ, га-огузъ, гагаузъ = потомецъ на огузитѣ.

Турската дума огуз или угуз има две значения: бикъ и човѣкъ наивенъ, простъ, селянинъ, иностраненъ. А началникътъ на огузитѣ се наричалъ огузъ-ханъ. Следователно га-

¹⁾ Г. Занетовъ, Българското население въ срѣднитѣ вѣкове. Стр. 76.

²⁾ Сп. Читалище, кн. IX. стр. 774. Цариградъ, 1873 г.

огузи, га-гоузи, га-гаузи = потомци на чужденци и иностранци; преселници, каквито винаги сж били огузитѣ, установени въ номадни поселения все покрай и вънъ отъ градищата въ видъ на предпозителни авангардни предградия.

Дюверноа въ словаря си казва: гагаузинъ = племенное название, арнаутское. Но на арабски гаг = разваленостъ, невежество. Сжщо: гагаузи = развалени, невежи, зловни узи.¹⁾

И. Николау мисли, че гагаузитѣ произхождатъ отъ смѣсване на кагари и узи, т. е. кагар-узи, кага-узи, гага-узи. Сжщиятъ допуца още, че гагаузитѣ се наричатъ така съ гръцкото кака — лошо и ус — ухо или кака-ус, т. е. зле чуваци или грешещи въ езика хора.²⁾

Учени като Иречека и други допуцатъ, че гагаузитѣ сж потомци на куманитѣ. А кои сж тѣзи кумани?

Куманитѣ сж народъ отъ туранско потекло, които още презъ XI в. се настанили задъ Долни Дунавъ и оттогава живѣли тамъ въ чести войни било съ рускитѣ князе, било съ Византийската империята, чиито дунавски области бивали излагани на опустошенията имъ.³⁾

Голѣма часть отъ куманитѣ подъ натиска на монголитѣ и татаритѣ се заселили на западъ въ Маджарско, но много отъ тѣхъ навлѣзли и въ Балкански полуостровъ. Въ 1233 г. около 40.000 души кумани съ семействата и стадата си били принудени да избѣгатъ къмъ Унгария; други се опжтили презъ Дунава при българитѣ, византийцитѣ и латинитѣ. Само една часть останала подъ владичеството на монголитѣ въ степитѣ покрай Черно и Азовско морета и въ Кримъ.

Куманитѣ, на брой 60.000 души, за пръвъ пжтъ преминаватъ Дунава и нахлуватъ въ България презъ 1065 год. Обаче, повечето отъ тѣхъ загинали отъ болести и боеве срещу печенѣги и българи, а останалитѣ били заселени въ Македония.⁴⁾

Въ България куманитѣ въ кжсо време били славянизирани и отдѣлни тѣхни родове нѣколко десетилѣтия добили такова голѣмо значение, че дали последнитѣ две династии на Търновското царство — Тертеровци и Шишмановци.⁵⁾

1) Гл. Г. Димитровъ, Гагаузи — потекло и произхождение на думата. Известия на Варненското археологическо дружество. Кн. II, 1905 г. — Г. Димитровъ въ статията си прави още много други сравнения отъ разни езици и се старе да обясни, откъде произлиза думата гагаузи. Доколко обясненията му сж основателни — това ще има да кажатъ специалиститѣ езиковедци.

2) Гл. J. Nikolaou, Η ΟΔΗΣΣΟΣ. Варна, 1894 г. (Извлѣчението отъ книгата на Николау направи г. Ив. Г. Данчовъ, поддиректоръ въ Дирекцията на печата, за което тукъ му изказваме своята благодарностъ).

3) П. Мутафчиевъ, Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи. Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ, кн. XXIII. Стр. 190.

4) К. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 155.

5) П. Мутафчиевъ, цит. съч., 197—198.

Проф. А. Иширковъ също подчертава голѣмата политическа роля на куманитѣ въ България и Византия. Боляри кумани сж ставали у насъ царе, куманки — царкини.¹⁾

Знае се, че съ помощьта на кумаки се възстанови второто българско царство въ 1186 г. Известно е, какви достойни съюзници сж били тѣ на първитѣ български владетели срещу византийцитѣ, а по-късно и срещу латинитѣ. А когато възстаналитѣ българи били разбити отъ византийския императоръ, водителитѣ на възстанието — братята Петъръ и Асень, избѣгали съ останалитѣ войници отвѣдъ Дунава при куманитѣ.

При царуването на Калояна куманитѣ били вѣрни съюзници на българитѣ. Самата жена на Калояна била куманка. Калоянъ воюва заедно съ куманитѣ срещу латинската империя на кръстоносцитѣ. На 1207 г. когато Калоянъ обсажда Одринъ, действува задружнѣ съ куманитѣ.

Следи отъ кумани у насъ намираме въ названия на мѣста и селища: село Куманитѣ и колиби Кумановци имаме въ Дръновска околия: село Куманица имаме въ община Кумарица, Софийска околия²⁾. Имамѣ мѣстность Куманова чука, като съставенъ дѣлъ на с. Зимевица, Софийска околия. Има рѣка Кумановски долъ, притокъ на р. Клисуре, която пкъ е притокъ на р. Палакария³⁾. Имамѣ лично име Куманъ, което, вѣроятно, стои въ връзка съ племенното име на сръднѣвковнитѣ кумани.

Въ Македония е известенъ градътъ Куманово, с. Куманичево въ Костурско, с. Куманичъ въ Неврокопско⁴⁾

„Може би изпърво куманско да е и названието Дели Орманъ — Луда Гора, въ с.-и България. Въ насрещната Влашка равнина едно мѣсто между устието на р. Алута и Веде носи названието Tele-orman — по старинното куманско t вмѣсто d въ началото⁵⁾. Споредъ Иречекъ куманското тел наумява за османското дели

Братята Шкорпилови си задаватъ въпроса, какво е станало съ първитѣ неславянски българи. Възможно ли е този народъ, който е побеждавалъ, да е изчезналъ напълно въ продължение на две столѣтия, да се е смѣсилъ съ славянския елементъ, на който характерътъ е билъ съвсемъ противенъ на характера на старитѣ българи. И дохождатъ до едно мнение,

¹⁾ А. Иширковъ, Историко-етнографски прегледъ на населението въ Царство България, стр. 26.

²⁾ Списък на населените места въ България от освобождението (1879) до 1910, стр. 284.

³⁾ М. В. Юркевичъ, Двадцатипятилѣтние и тоги Княжества Болгарии, 1879—1908. Томъ I, кн. I, стр. 184. София.

⁴⁾ В. Кжичовъ, Македония — етнография и статистика, стр. 30, 114, 265.

⁵⁾ Ст. Младеновъ, Печенѣзи и узи-кумани въ българската история, стр. 131. Българска историческа библиотека, година IV, томъ I. 1931 год.

което не е окончателно, докато не се събератъ още други материали, а именно, че досегашното мохамеданско население въ Дели Орманъ гаджали, а може би и християнскитѣ гагаузи въ Източна България, сж останали отъ старитѣ преславянски българи¹⁾.

Наново по въпроса за гагаузитѣ се връща въ последно време Карлъ Шкорпилъ и смѣта, че турскиятъ елементъ въ с.-източната частъ на Балкански полуостровъ не е отъ единъ и сжщъ произходъ и трѣбва да се раздѣли на нѣколко групи, като не се обръща внимание на незначителни остатъци на бившия владѣещъ елементъ — чисти мюсюлмани — въ нѣкои градове (особено гр. Шуменъ). Въ Добруджа — Дели-орманската частъ — най-мощна отъ тия групи е била Гаджало-Гагаузката, и то гаджалитѣ въ западната, а гагаузитѣ въ източната половина. Въ заключението на статията си казва недвусмислено, че гаджалитѣ и гагаузитѣ сж отъ единъ и сжщи произходъ и се различаватъ само по вѣрата си, и че гаджалитѣ и гагаузитѣ сж остатъци отъ прабългаритѣ, които сж дошли на Балканския полуостровъ въ началото на втората половина на VII. в.²⁾

Занетовъ сжщо търси въ турцитѣ въ Източна България, както и въ гагаузитѣ, остатъци отъ старитѣ турански българи³⁾.

Отдавна се допуща, казва проф. Младеновъ, че гагаузитѣ, прѣснати въ Добруджа, Варненско и малко въ Шуменско, които сж християни, но говорятъ на турски диалектъ, не ще сж нищо друго, освенъ прѣки потомци на куманитѣ, чието име и носятъ, защото никой запознатъ съ тюркскитѣ езици и племена не би могълъ току-така да отрече връзката между името гагаузи и името на куманитѣ узи, особено като се знае, че сжществуватъ и форма огузи и само гузи⁴⁾.

Ако всички историци бѣха съгласни въ това, че кумани и узи сж едно и сжщо племе, тогава и въпросътъ за произхождението на гагаузитѣ би се разрешилъ по леко. Има учени, които намиратъ, че узитѣ съвсемъ не сж кумани. Така напр. П. Голубовскій цитира двама автори — Атталейотъ и Скилица, които правятъ разлика между кумани и узи. И двамата сж писали презъ XI в. Атталейотъ е билъ участникъ въ дейността на императоръ Романа и затова заслужава пълно довѣрие. Въ своята история той

¹⁾ Годишенъ отчетъ на Варненската държавна мъжка гимназия, 1898 год.

²⁾ Карлъ Шкорпилъ, Материали къмъ въпроса за „сждбата на прабългаритѣ и на северитѣ“ и къмъ въпроса за „произхода на днешнитѣ българи“. *Byzantinoslavika Recueil pour l'étude. Des relations byzantino-slaves*. Томъ V. Prague, 1933—1934, стр. 162—180.

³⁾ Занетовъ, Българското население въ срѣднитѣ вѣкове. стр. 70. Историко-юридически скици, Русе, 1902 год.

⁴⁾ Ст. Младеновъ, цит. съч. 131.

постоянно различава кумани отъ узи. Той познавалъ добре тѣзи племена и ималъ възможность да различава узитѣ отъ другитѣ тюркски племена — печенѣзи и половци. Скилица сѣщо различава узи отъ кумани. И двамата писатели, Аггалаей отъ и Скилица, при появяването на половцитѣ въ 1078 год., говорятъ ясно, че това сж кумани¹⁾.

Споредъ Голубовски историчитѣ знаятъ въ Срдна Азия само едно тюркско племе огузи, узи или гузи. Това единно племе почва да се дѣли на колѣна, отъ които въ Европа презъ IX в. се явяватъ три: 1) печенѣги = конгли, 2) торки, които запазватъ старото племенно име узи или гузи и 3) половци — кумани — кипчаки.

Поменатитѣ три народа се движели бавно отъ изтокъ къмъ западъ по южно-рускитѣ степи презъ Волга, Донъ, Днепъръ и Днестъръ до Дунава и презъ него, притѣснявайки се единъ другъ. Най-първо се подвижили печенѣгитѣ, после узоркитѣ и най-подиръ половцитѣ (куманитѣ).

Най-рано (1055 год.) сж преминали Дунава печенѣгитѣ, които били притиснати отъ торкитѣ. Въ 1064 г., притиснати отъ половцитѣ, преминали Дунава узитѣ или торкитѣ.

Проф. Голубовски намира: 1) че печенѣги, торки, половци, турци-селджуци, турци-османи представляватъ едно семейство тюрки; 2) всички тѣ сж гранки отъ едно племе, което скитало нѣкога изъ Централна Азия; 3) споредъ рускитѣ лѣтописи узитѣ сж тюрки; 4) племето, отъ което сж се отдѣлили всички тѣзи колѣна, може би, е гузи и е скитало презъ IX и X в. изъ арало-каспийскитѣ степи²⁾.

И въ други западно-европейски известия отъ времето на кръстоноснитѣ походи се потвърдява разликата между узи и кумани. Така, споредъ Раймунда-де-Ажилъ, въ войскитѣ на Алексия е имало гузи, франки (печенѣзи) и комани

Въ географията на писателя отъ XIV в. Абулфедъ, когато вече не сж съществували ни кумани, ни узи, се прави разлика между кумани-кипчаки и узи. Абулфедъ отдѣлно описва границитѣ на тѣзи народи и за кипчакитѣ казва, че тѣ се намиратъ на северъ отъ страната на башкирцитѣ, а за гузитѣ „что они находятся между хазарами страной Карликовъ и болгароми“.

Въ географията на Едризиди половцитѣ навсѣкжде се наричатъ кумани, а не узи.

¹⁾ П. Голубовски, Печенѣги, торки и половци до нашествия татаръ. Киевъ, 1884 г. Стр. 43—44.

²⁾ Пакъ тамъ, стр. 64—78.

Ель Бекри, арабски географъ, който пише въ втората половина на XI в., сжщо различава страната на кипчакитѣ отъ Гузия.

Отъ известията на Ибнъ-чель-Атира се вижда, че и за него гузи и кипчаки-половци сж два отдѣлни народа.

И покойниятъ проф. В. Златарски¹⁾ прави разлика между узитѣ или торкитѣ и куманитѣ.

Той цитира Анна Комнина, която строго различавала узитѣ отъ куманитѣ. Така тя, като пише за борбата на Алексия I Комнина съ куманитѣ и печенѣзитѣ, посочва, че въ войскитѣ на баща ѝ имало узи. Значи, тя изтъква узитѣ като отдѣленъ народъ. Най-сетне, това различие може лесно да се констатира у Анна и по това, че узитѣ сж били на страната на императоръ Алексия I, когато куманитѣ сж били негови врагове. И накрая въ статията си проф. Златарски се запитва не трѣбва ли да видимъ въ тия узи, гузи, огузи прадѣдитѣ на нашитѣ гагаузи въ Варненско и съседнитѣ земи.

Д. А. Ихчиевъ е направилъ следния изводъ за узи или огузитѣ отъ историко-географски речникъ на Ахмедъ Рифаатъ-ефенди, печатанъ въ Цариградъ презъ 1889 г., »Думата „озлери“ е стара и означава името или названието на едно голѣмо турско племе. Това племе въ V-то столѣтие отъ егира или около XII-то столѣтие отъ Рождество Христово напустна Азия, кждето живѣеше скитнически, чергарски животъ, като номадско племе, и се пресели въ Русия, кждето се установи на постоянно мѣстожителство, като образува тамъ едно малко господарство. Това тюркско племе винаги е имало и е водило война било съ византийскитѣ императори, било съ печенѣзитѣ. На края, следъ едно самостоятелно съществуване отъ 70 година, въ 621 год. отъ егира (1224 г. следъ Христа), това племе биде окончателно победено и политически унищожено отъ монголитѣ. Отъ това племе и до денъ днешенъ имаме единични остатъци, живѣещи къмъ източната страна подъ названието „шаркъ-озлери“ (източни ози) или както други ги наричатъ „газъ-тюрк-манлери“²⁾

Независимо отъ това, огузитѣ сж имали и своя държава въ Добруджа, която познатиятъ нашъ историкъ Г. Баласчевъ описва въ една своя статия така: Селджускиятъ султанъ Изединъ Кайкавусъ при нашествието на монголитѣ въ Мала-Азия изгубилъ престола си, а заедно съ това и мощъта на държавата му била съкрушена. Братъ му Рухнединъ призналъ властъта на монголитѣ и заелъ престола. Изединъ

¹⁾ Проф. В. Златарски, Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израза γέρος τι Σχιδιχβυ. Известия на историческото дружество въ София, Кн. XI-XII (1931—1932 г. стр. 71—81).

²⁾ Йовъ Титоровъ, Българитѣ въ Бесарабия. София 1905 г., стр. 288—289.

избѣгалъ при византийския императоръ Михаилъ VIII Палеологъ, който го посрещналъ съ царски почести. Изединъ притежавалъ твърда воля, а сждбата му го направила ловъкъ и хитъръ. Съ християнитѣ той живѣлъ като добъръ християнинъ, а между турцитѣ изповѣдалъ мюсюлманската вѣра.

Когато Цариградъ падналъ въ ржцетѣ на Палеолога (1261 г.), Изединъ се настанилъ въ столицата. Тамъ той живѣлъ разпуснато, прекарвалъ времето си въ развратъ и пиянство . . . и поискалъ отъ Палеолога: или да му помогне съ войска противъ монголитѣ и брата му, за да си възвърне престола, или да му даде византийска земя, като негова собственостъ, кждето да може да се посели съ своитѣ емигранти.

Нагласено било да се даде на Изедина помощъ, за да завземе с-западния пжтъ по Черноморския брѣгъ, който дотогава съставлявалъ часть отъ българското царство. „Императорътъ имъ даде за поселение страната Добруджа, земя годна за жилище. . . безъ горещина, съ чистъ въздухъ и хубава вода“.

Тази прибрѣжна областъ е била известна въ 13 и 14 в. подъ името Карвоунска. Тѣй се нарича тя въ христула на великия царъ Асѣния II, дадена на дубровнишкитѣ търговци презъ 1230—31 год. Главенъ градъ на областъта билъ Карвонъ (сега Балчикъ). Съ тази богата земя по онуй време сж търгували и италианскитѣ републики. Тя била поселена главно съ българи, кумани, а по крайбрѣжнитѣ брѣгове имало гръцки жители търговци, рагузанци и др. Всички сж били християни съ митрополитѣ начело.

Изединъ съ войски по сухо и по море завзелъ посоченитѣ му отъ Палеолога земи. Българскиятъ царъ Константинъ Тихъ не успѣлъ да прогони новия си опасенъ неприятель, който се настанилъ по богатия черноморски брѣгъ до Дунава. Създава се мощна огузка държава на българска почва и се нанася силенъ ударъ на българското царство, което отъ по-рано било въ вражески отношения съ Палеолога.

Веднага следъ организирането на държавата си, огузитѣ повикали сродни тѣмъ турски семейства отъ Анадола. Изединъ навѣрно е рекрутиралъ многочисленитѣ си отряди отъ тюркменски племена, които се поселили въ източнитѣ провинции на Никейското царство и приели гръцко поданство. Часть отъ тѣхъ, може би, византийскиятъ императоръ е заселилъ въ Карвунската областъ и въ Одринско, гдето и до днесъ се намиратъ християни, които говорятъ турски. Въ Одринско тѣ сж известни на писателитѣ още откъмъ края на 13 в. подъ името турки или туркополи¹⁾

¹⁾ Това сж навѣрно сургучитѣ, за които говори В. А. Мошковъ, или гагаузи, както ги нарича още П. Р. Славейковъ.

Следъ организирането на държавата си по Черноморското крайбрѣжие и Дунава, Изединъ оставилъ свой сродникъ като замѣстникъ, а самъ отишелъ въ Цариградъ да иска помощъ отъ императора, за да си възвърне изгубеното султанство. Такава помощъ Изединъ не получилъ. Тогава той устроилъ заговоръ противъ императора, но заговорътъ билъ откритъ и Изединъ хвърленъ въ крепостта Еносъ.

Следъ утихването на татарскитѣ нашествия въ България, въ територията на огузката държава намираме пакъ самостоятеленъ турски господарь. Той се казвалъ Баликъ, владетель на Карвона. Неговото име несъмнено е турската дума балъкъ — риба.

Отъ едно известие на Иоана Кантакузенъ става явно, че единиятъ братъ на Балика носи чистото християнско име Теодоръ, а другиятъ — чисто българско християнско Добротица. Този фактъ говори, че между това турско (огузко) владетелско семейство християнството е проникнало много по-рано отъ 1346 г. За да се даде българско име на сина ѝ, трѣбвало е майка имъ да е била българска боляркиня, ако не и царкиня, или цѣлото семейство се намирало подъ българско влияние. Значи самитѣ имъ родители трѣбва да сж били християни още отъ началото на 14 в., като сж повлияли за покръстването и на огузкото население, което изповѣдало исляма.

Въ патриаршескитѣ актове се вижда, че къмъ 1314—20 г. крайморскитѣ укрепени пунктове на Карвунската земя били въ църковно отношение подъ ведомството на цариградската патриаршия.

Следъ смъртта на Балика огузкия престолъ заема Добротица или Добротичъ. Презъ неговото владичество огузката държава се много възмогнала и нейната територия почнала да се нарича вмѣсто Карвунска земя—Добротишка. Огузката държава на Кайкавуса сжществувала независимо 130 години.

Интересно е, че наречието на сподвижниците на султана Кайкавусъ е отбѣгвало да си служи съ звука к като го замѣнявало съ г. Така още въ 14 и 15 в. въ паметниците четемъ вмѣсто Каварна, Калиакра, Каллата — Гаварна, Галиакра, Галлата. Споредъ туй отъ презимето на султана имъ Кайкавусъ трѣбва да се очаква „Га(й)га(в)усъ.“ Тѣй че споредъ г. Баласчевъ, днешнитѣ гагаузи сж потомци на султана Изединъ Гайгавусъ, отъ когото и получили своето прозвище.¹⁾

Мошковъ се спира доста подробно на хипотезата за куманското потекло на гагаузитѣ. Поводъ да се дойде до

¹⁾ Г. Баласчевъ, Държавата на огузитѣ въ Добруджа, в. „Военни известия“, год. XXVI, 1917 год., бр. 33, 34, 35 и 36.

тази хипотеза е сходството на народното име на гагазитѣ съ узи или огузи, съ което споредъ Иречека се наричали куманитѣ или половцитѣ. Не подлежи на съмнение, че въ областта на старата българска държава е имало „тюркски“ елементъ, още преди да дойдатъ тукъ османскитѣ турци. Доказано е, че и куманитѣ сж идвали въ България и Македония. Но въпросътъ е, дали куманитѣ сж тѣждествени съ сръдно-вѣковнитѣ узи или огузи. Това трѣбва да се докаже, за да се приема хипотезата, че гагазитѣ произхождатъ отъ куманитѣ. Мошковъ оспорва, че узитѣ (огузитѣ) сж били куманско племе и затова не приема горнята хипотеза.

Отъ намѣренитѣ и после прочетени надписи по скалитѣ на брѣга на р. Орхонъ (притокъ на Енисей) се узна, че тия надписи принадлежатъ на особено турско племе, което само се наричало „тюрк-огуз“. Това племе се различавало отъ племето кумани (половци), съ което е било сродно, както е било сродно и съ печенѣзитѣ. И тритѣ племена произхождатъ първоначално отъ едно пратюркско племе. Кога сж се обособили тѣзи три племена, не се знае, но фактъ е, че тѣ сж дошли поотдѣлно въ южно-рускитѣ степи, били сж политически самостоятелни, имали етнографски отличия. Мошковъ се основава на Голубовски, който признава като най-силни между тюркскитѣ племена дошли отъ Азия и заселили се въ южно-рускитѣ степи печенѣзитѣ или канглитѣ, узитѣ или торкитѣ и куманитѣ или половцитѣ.

Първи сж дошли печенѣзитѣ. Въ IX в., тѣ заемали областта между Волга и Яикъ. На изтокъ, презъ р. Уралъ, живѣли узитѣ, а на западъ, навѣрно между Волга и Донъ, се скитали унгарцитѣ. Презъ втората половина на сѣщия вѣкъ печенѣзитѣ били пропждени къмъ западъ отъ узитѣ. Въ началото на X в. откъмъ Яикъ се дигнали куманитѣ и почнали да притѣсняватъ тюркитѣ (узитѣ) и последнитѣ сж се подвигили на западъ и сж дошли въ стѣлкновеніе съ печенѣзитѣ. Разбити печенѣзитѣ отиватъ въ областитѣ между Днепъръ и Дунавъ, а после минали Дунава и се заселватъ на Балканския повъ. На 1055 г. узотюркитѣ, гонени отъ куманитѣ, нападнали на руското перяславско княжество. Руситѣ, обаче, ги разбили и узотюркитѣ избѣгали на ю.-западъ, като следвали диритѣ на печенѣзитѣ. Узотюркитѣ минали Дунава презъ 1064 г. Една частъ отъ тѣхъ попаднала подъ византийско поданство, а друга частъ се върнала и се настанила по руската граница, но не за дълго, понеже Владимиръ Мономахъ я съсипалъ и така групата узотюрки загубва политическата си независимостъ: останали да живѣятъ подъ властта на Русия като погранично население. Тѣ били настанени по рѣката Росъ, въ тѣй нареченото Поросье, и минавали у руситѣ подъ името „черни клобуки“ (= черни калпаци) или по турски „кара-калпакъ“. Чернитѣ клобуки като руски поданици приели християнството и

се намирали подъ грижитѣ на руското духовенство. Чернитѣ клобуки съ течение на времето се слѣли съ малоруското население и се порусили.

И куманитѣ сж произлѣзли отъ народа „тюркѣ“, но когато се намирали въ Русия, не се казвали „турци“, а само „кумани“ и подъ това име тѣ станали известни на цѣла Западна Европа. Това име е било сжциинско народно име, съ което тѣ сами сж се наричали. Независимо отъ горното, това име се запазило и въ много географски имена.

Споредъ проф. С. т. Младеновъ въ мнението на Мошкова за потеклото на гагазитѣ и за състава на името гагаузи, именно, че гагазитѣ не сж прѣки потомци на куманитѣ или узитѣ, не е приемливо, толкова повече, че и самъ Мошковъ допуща, че въ името гагаузи на първо мѣсто може да стои нѣкакво прилагателно чѣк, чѣк или чок, което е означавало единъ отъ родоветѣ на племето узи. Това прилагателно, казва проф. Младеновъ, е тѣкмо старотюркското кѣк или гѣк, което значи (синѣ) и което се срѣща въ старинното източно-тюркското кѣк — *türki* = нѣм. *Blautürkisch* = „синьо-турски“, а къмъ това значение сочатъ и имената по руски половци, по чешки *říavci* и пр. за куманитѣ, които спадатъ къмъ източнитѣ тюрки.

А фактътъ, че сами гагазитѣ се наричатъ българи, не бива да се оставя безъ внимание при решението на въпроса за народността на гагазитѣ. Тоя фактъ показва, че Иречекъ ималъ право, като е писалъ, че въ гагазитѣ имаме остатъкъ отъ нѣкое старо тюркско племе въ североизточна България, безъ да го определятъ по-точно.

Проф. Младеновъ, основавайки се на изложенитѣ факти, смѣло твърди, че „въ понятието „Старотюркско племе“ ще трѣбва да се включатъ не само куманитѣ или узитѣ, чието име се крие въ прѣкора гагаузи, но така сжщо и остатъцитѣ отъ Испериховитѣ първобългари, нѣкои отъ племената на които сж носили сжщо така подобни имена (утигури, кутигури), а тия не могатъ се отдѣли отъ имената огузи и далечнитѣ източни уйгури нераздѣлни едни отъ други споредъ законитѣ на турската фонетика. По езикъ Испериховитѣ първобългари сж били, както се установява по нѣкои фонетични особености по-близки до източнотюрски, къмъ които се причислява и кумански“.

На края уважаемиятъ професоръ заключава: „Гагазитѣ могатъ отъ езикословно гледище да се броятъ за прѣки потомци както на Испериховитѣ българи, така и на куманитѣ или узитѣ (огузитѣ). И, може би, различието на „български гагаузи“ и „хасълъ гагаузи“ да се основава тѣкмо върху различното потехло: може, значи, т. нар. български гагаузи да сж потомци на Испериховитѣ първобългари, та затова се наричатъ и броятъ

сами за българи, а пъкъ т. нар. „хасълъ гагаузи“, може би, сж потомци на близкитѣ до първобългаритѣ кумани¹⁾.

Езикътъ на куманитѣ и на гагаузитѣ. Споредъ Иречекъ, езикътъ на куманитѣ приличалъ повече на турския отколкото на маджарския. Въ Унгария кумански езикъ е билъ познатъ при двора още отъ времето на Кралъ Сигизмундъ Люксембургски. Но тоя езикъ е вече умрѣлъ, макаръ името на мѣстноститѣ Голѣма и Малка Куманія да живѣе още въ Унгарската низина.

Куманскитѣ езикъ е билъ дълго време господстващъ по северното крайбрѣжие на Понтъ и, споредъ флорентиецътъ Франческо Балдучи Пеголотти (около 1340 год.), тоя езикъ е билъ необходимъ за търговскитѣ сношения съ вътрешна Азия. Тоя кумански езикъ на п-овъ Кримъ и на Азовското крайбрѣжие се знае по единъ написанъ презъ 1303 год. въ Венеция запазенъ „Букваръ“ за изучаване на кумански и персийски езици. Напоследъкъ Д-ръ В. Радолфъ, който е изследвалъ кумански материалъ по сръддневковни ръкописи, е дошелъ до заключение, че езикътъ на куманитѣ трѣбва да се счита като най-старъ представителъ на кипчакскитѣ наречия. Радолфъ се убедилъ, че „куманскитѣ езикъ още дълго време е живѣлъ всрѣдъ кримскитѣ татари“²⁾.

Ако гагаузитѣ по потекло бѣха кумани, трѣбваше между тѣхния езикъ и куманския да има голѣмо сходство. Въ сжщностъ има разлика, а не прилика. За да се види ясно различието между тѣзи два езика Мошковъ превежда следния откъслекъ отъ куманския кодексъ, съпоставенъ съ съответния гагаузки текстъ и съ превода на руски, който пъкъ проф. Милетичъ превежда отъ руски на български:³⁾

Кумански:	Гагаузки:	Български:
Ары Лукас айър	Свети Лука дер је-	Свети Лука говори
ѧлбѧнгелим — ичиндѧ:	вангелје ичиндѧ	въ евангилието:
наѧци бугун, кацан	о гун, ачан Ристос	За този день, когато
Христос токты,	думуш	се родилъ Христосъ
калдифаримтѧ јазыда	гелмиш ынцер кыра	дошелъ ангелъ въ
		полето
айтты кутуцигѧ, ким	да демичобаннара,	и казалъ на пасти-
	ким	ритѣ,
коилар кутър: мѧн	којуннары гудърми-	които пасли овцетѣ,
	шлар	

¹⁾ Ст. Младеновъ, цит. съч. стр. 133—134.

²⁾ К. Иречекъ, Нѣколко белсжки върху остатѣцитѣ отъ Печенѣзи, Кумани, както и върху тѣй нареченитѣ народи Гагаузи и Сургучи въ днешна България. Периодическо списание, кн. 32—33. Стр. 217—218.

³⁾ Проф. Л. Милетичъ, Най-нови изследвания по етнографията на гагаузитѣ. Периодическо списание на Бѣлг. кн. др. Год. XVII. 3—4 сvezка, стр. 268.

Таньклатырман сизгä	бäн сизä сöлерим бүүк	азъ ви извъстятъ ^м
улу сäуиц ким бүүн	севинмеликани бүүн	велика радость, че
токты барца äлäm кут-	дүүду куртаран дүүбү-	днесъ се роди спаси-
кардацы	дүүс дүүнежи.	теля на цѣлия свѣтъ ¹⁾

В. А. Мошковъ намира голѣма разлика между куманския и гагаузкия езици, когато между езика на гагазитъ и този на делиорманскитъ турци не отбелязва никаква сжществена разлика. Сродството между езика на гагазитъ и турцитъ на Балкански п-овъ може да се обясни съ факта, че еднитъ и другитъ сж произлвзли отъ близки племена. Ако гагазитъ бѣха кумани, то сигурно въпрѣки силното влияние, което ще да е ималъ върху гагаузкия езикътъ на делиорманскитъ турци, то щѣха да останатъ характерни следи отъ куманската му основа, още повече, знае се, че гагазитъ като християни сж стояли доста изолирани отъ турцитъ, за да могатъ да запазятъ поне нѣщо отъ стария си кумански езикъ, ако наистина сж били кумани.

Мошковъ намира, че и езикътъ на сургучитъ въ Одринска, Бабаескийска, Димотишка и Лозенградска каази е сходенъ съ езика на българскитъ гагаузи. Отъ този фактъ той заключава, че и сургучитъ, макаръ и дълго да сж се намирали подъ влиянието на турцитъ въ поменатитъ каази, сж запазили своя езикъ, което говори че сходството между езика на сургучитъ и гагазитъ се дължи на еднакъвъ първоисточникъ.

Гагазитъ макаръ и да представляватъ отъ себе си малкъ народъ, нѣматъ свой собственъ говоръ. Отдѣлнитъ тѣхни говори могатъ да се разглеждатъ като отдѣлни наречия на турски езикъ.

Мошковъ сравнява говора на бесарабскитъ гагаузи въ с. Бешалма (Бендерски окръгъ), въ с. Етулия (Измаилски окръгъ) съ говора на гагазитъ въ с. Кестричъ, сега Царево (Варненска околия). И като съпоставя езика на османитъ (простонароденъ), на сургучитъ и на тритъ гагаузки говора въ поменатитъ погоре села, заключава, че най-отдалечени единъ отъ други сж наречието на османитъ и бешалманскитъ гагаузи. Най-сжществената тѣхна разлика се състои преди всичко въ това, че въ много думи, тамъ дето османитъ произнасятъ звука *e*, гагазитъ отъ с. Бешалма го замѣстятъ съ звука *ä*. Напр. бен = азъ, у вторитъ е бäн; у първитъ сен = ти, у вторитъ е сäн. После има и друго: първитъ въ неопредѣлтелно наклонение на глаголитъ запазватъ въ края звука *k*, когато вторитъ го

¹⁾ Този откъслекъ, взетъ изъ Codex samanicus, проф. Милетичъ предава досущъ както е у Мошкова, като замѣнилъ въ транскрипцията на Раддовъ *l* съ наше *и* и лат. *l* съ наше *л*, понеже то означава срѣдно *л у насъ*. Въ транскрипцията на гагаузкия текстъ проф. Милетичъ изпускалъ точкитъ подъ съгласнитъ по технически печатарски причини. Знакътъ *ü* означава гласна между *у* и *и*, предъ която съгласната е мекка

изпущатъ. Напр. османитѣ казватъ г ѳ т м е к = отива (идва), а бешалманитѣ — г и т м я; първитѣ казватъ а л м а к = остави. а вторитѣ — алма. Всички останали наречия стоятъ между тѣзи две. Другитѣ говори въ Измаилско стоятъ по-близко до бешалмански, а варненския — до османския. Считайки гаджалитѣ за османи Мошковъ смѣта, че и наречието имъ ще е по-близко до османското.

Най-голѣма особеностъ въ езика на крайморскитѣ гагаузи въ с. Кестричъ (Царево) се видѣла Мошкову предлогътъ „к о м а“ = за, който поставяли следъ думитѣ така, както българскитѣ гагаузи и всички турци изобщо употребяватъ вмѣсто това „к о м а“ предлога „ч и н“. Така вмѣсто „беним ичин“ = за мене, „сенин ичин“ = за тебе, „бу т е с т и с у и ч и н в а р“ = тази стомна е за вода и др., както обикновено се казва на турски, кестричкитѣ гагаузи казватъ „беним кома“, „сенин кома“, „бу т е с т и с е н и н к о м а в а р“ и пр. За Мошковъ формата „кома“ е необикновена и той е наклоненъ да я тълкува отъ българския предлогъ „к ѣ м ѣ“, чието значение близко подхожда къмъ значението на думата „и ч и н“. Тая форма толкова повече очудва, че думата „ичин“ е старотурска — има я и въ езика на казанскитѣ татари, произнасяна „очон“, и даже въ орхонскитѣ надписи, дето гласи „учун“.

У българскитѣ гагаузи собственитѣ имена, черковнитѣ названия и много културни думи сж заети отъ българския езикъ. Това най-добре се вижда отъ приказкитѣ и пѣснитѣ, които Мошковъ е записалъ отъ българскитѣ гагаузи въ Бесарабия. Проф. Милетичъ, като прави оценка за Мошковитѣ съчинения: 1) „Гагаузи і Бендерского уѣзда“, 2) „Нарѣчія Бесарабскихъ гагаузовъ“ и 3) „Турецкія племена на Балканскомъ полуостровѣ“, цитува отдѣлни стихове изъ тѣзи съчинения, дето се вижда ясно казаното отъ Мошкова. Напр. Свети Петри ялвараіор уштум, гиттим, дал кондун — Лазаре, Лазаре; не вердин бени, мале, Павли гибисина, Павлианинъ капуларѣ, мале, геджѣ резесис (защо не даде, мамо на човѣкъ като Павле; Павловитѣ врати, мамо, вечерь незаклучени); Алама, Недо, алама, дун' нѣ бизим дир (не плачи, Недо, не плачи, свѣтътъ е нашъ); Янка, мари, Янка, анан сени араіор (Янко, мари, Янко, майка ти тебе търси). Мошковъ записалъ и нѣколко български пѣсни, които пѣятъ гагаузитѣ, напр.: „Станчу си вино пиеш, Яфонди чаша залива, я Станчум чаша приливамъ, Чи лигна Станчум заюсна, Заюсна Станчум загинва. Юстаналъ машка ѣ рожбица. Майка му люлку качеши, јем му песин-та пуеши: Нѣнни ми, нѣнни Юванчу, Нѣнни назлы Јорданчу.“¹⁾

Интересно е, че гагаузитѣ въ южната частъ на Бесарабия, така нареченитѣ „български гагаузи“ смѣтатъ, за природенъ

¹⁾ Л. Милетич, Цит. съч., стр. 262—263.

свой езикъ българския и обясняватъ, че сжщитѣ тия обстоятелства, които сж ги принудили да се изселятъ изъ България, сир. преселванията на турцитѣ, сж били причина да усвоятъ турския езикъ, който съ течение на времето се е предавалъ отъ поколѣние на поколѣние и по тоя начинъ е станалъ общоупотрѣбителенъ, като е измѣнилъ тѣхния природенъ български езикъ. Твърде е правдоподобно, казва Иванъ С. Ивановъ, който се занимава съ изучаването на гагаузитѣ въ южна Бесарабия, че българитѣ отъ страха на турцитѣ и за да имъ угодятъ, сж били принудени да усвоятъ езика на притѣснителитѣ си, който твърде лесно е могълъ да стане общоупотрѣбителенъ. При все това този въпросъ може да се разреши само съ помощта на исторически изследваня¹⁾

Сега остава откритъ въпросътъ, кой отъ кого е заимствувалъ езика: гаджали отъ гагаузи или обратното. Гагаузитѣ представляватъ малкъ островъ всрѣдъ турското население. Ако сега навсѣкжде като тѣхни съседи виждаме българи, казва Мошковъ, то трѣбва да кажемъ, че това е станало следъ войната презъ 1877—78 год. Гагаузки села сж рѣдко по 2—3 на едно мѣсто; често тѣ се намиратъ между гжсто турско население, а нѣкжде тѣ сж смѣсени съ турци. При тѣзи условия гагаузитѣ сж уцѣлѣли като националностъ благодарение на своя християнски фанатизъмъ.

Колкото се отнася до езика да го запази при условията чистъ, не е ималъ възможностъ. А да се мисли, че турското болшинство е взело езика на малката гагаузка група е немислимо; приемливото е, че езикътъ на бешалманскитѣ гагаузи е собствено езикъ на гаджалитѣ, възприетъ отъ гагаузитѣ и пренесенъ въ Бесарабия съ всичката негова чистота.

Що се отнася до стария езикъ на гаджалитѣ, може да се каже, че той днесъ никжде не е запазенъ и, ако би могълъ да се възстанови, то би могло да стане само по пжтя на научното изследване, по пжтя на сравнение между гагаузкия говоръ и говора на гаджалитѣ.

Сега става за мене ясно, пише Мошковъ, и това различие, което правятъ гагаузитѣ между турци и османи. „Турцитѣ, казватъ тѣ, сж хора както и ние, само мюсѣулмани, а османитѣ сж произлѣзли отъ смѣшеніе на човѣкъ съ куче“.

А. И. Мановъ, който е проучвалъ гагаузитѣ пише, че между тѣхъ имало предание, споредъ което между делиорманскитѣ турци и гагаузитѣ имало толкова разлика, колкото е разликата между ципитѣ (обвивкитѣ) на лука: „Бизимъ арамъ жзъ биръ сованъ заръ када дъръ“.¹⁾ Мановъ предполага, че делиорманскитѣ турци сж отъ узко произхождение.

¹⁾ Иовъ Титоровъ, Българитѣ въ Бесарабия, стр. 285, който цитира отъ „Сборникъ статей“, стр. 25—26. Изданіе 2-е. Кишиневъ, 1900 г.

И той намира, че делиорманскитѣ турци по говора и характера си иматъ по-голъмо сходство съ гагаузитѣ, отколкото съ османитѣ.¹⁾

Религия, нрави, обичаи. Гагаузитѣ сж не само християни като насъ, но и всичкитѣ имъ религиозни обряди, нрави и обичаи сж сжщо като нашитѣ.

Отъ лични наблюдения и отъ сведения, кото събрахъ чрезъ учители въ седемъ села съ по-голъмъ брой гагаузко население, установихъ голъмата близость между гагаузи и българи.

Както мжжетѣ гагаузи, така и женитѣ гагаузки иматъ чисти български имена.

Гагаузитѣ се женятъ, главно, помежду си. Но има много случаи, когато гагаузитѣ се женятъ за българки, и българи за гагаузки.

Гагаузитѣ се вѣнчаватъ въ български църкви отъ български свещеникъ. Сватбитѣ на гагаузитѣ приличатъ на нашитѣ.

Децата си гагаузитѣ кръщаватъ въ нашитѣ църкви, като спазватъ напълно нашитѣ обичаи.

Умрѣлитѣ гагаузи се погребватъ въ нашитѣ гробища. Опѣлото се извършва отъ наши попове.

Гагаузитѣ празнуватъ сжщо като насъ Коледа, Великдень, Гергьовдень и другитѣ голъми празници. Тѣ почитатъ всички наши светии.

Черкуватъ се катъ насъ: палятъ свещи, кръстятъ се, цѣлуватъ икони.

„По характеръ гагаузинътъ е веселъ и щедъръ, даже разсипникъ. Той е много гостоприемеиъ. Докаченъ въ честолюбие, защитава се до смъртъ. Търпеливъ и безстрашенъ е. За да докаже безстрашието си предприема най-опасни работи, даже съ ножъ се наранява. Имало е случай, когато гагаузинъ си отрѣзва месо отъ кълката, за да докаже безстрашието си. Съ зжби сж строшавали стъклени чаши.

Въ религиозно отношение сж фанатици. Въ семейството мжжътъ е главата — той заповѣдва. Жената е послушна на мжжа. Да се води мжжа по жената счита се за унижение. За мжжетѣ, които се водятъ по женитѣ казватъ, „сенин башина карж койор феси“ (на твоята глава жената туря фесо т. е. водишь се по жената, както у насъ казватъ, „жена пѣе въ кжщи“.²⁾

Децата си гагаузитѣ пращатъ въ български училища. Тамъ тѣ се учатъ на български, който доста мжчно усвояватъ. Щомъ, обаче, децата напустнатъ училището, преставатъ да говорятъ

¹⁾ А. И. Мановъ, За гагаузитѣ. Известия на Варненското археологическо дружество. Варна 1921 год. Стр. 86—87.

²⁾ А. И. Мановъ. Цит. съч.

на нашия езикъ. Възрастнитѣ гагаузи разговарятъ само на турски езикъ.

Гагаузитѣ пѣятъ български пѣсни, но има гагаузи, които пѣятъ и турски пѣсни.

До преди 150 години облѣклото у мъжетѣ се състояло отъ тѣсни потури съ или безъ гайтани, съ широки крачули, джамаданъ (единъ видъ жилетка съ двойни копчета отъ гайтани), контошъ (горна дреха) и кушакъ (поясъ). На главата туряли чалма (широкъ шалъ). Главата остригвали като оставяли перчемъ. На краката носили бѣли чорапи и емении. Преди около 100 години облѣклото почва да се измѣня, като тѣснитѣ чишири станали широки. На главата си туряли таке, единъ видъ фесъ, но не червенъ, около което овивали шервиетъ (черенъ шалъ). Нѣкои селени носили низки калпаци. По-после почнали да носятъ фесъ и го обвивали съ копринена или обикновена кърпа и най-после останалъ само фесътъ. Женитѣ носили донъ (гащи), дълга риза (гьолникъ), дълга антерия съ кжси ржкави, контошъ, обшитъ съ сърма, кушакъ, мамука (забрадка), фесъ, обвитъ съ чембери и най-горе голѣмъ шалъ. По-богатитѣ туряли на фесо желтици. Около шията огърлица отъ маргаритѣ. Лицето си мазали съ бѣлило и червило.¹⁾

Иречекъ казва, че носията на гагаузитѣ е била повече или по-малко турска. Женитѣ носѣли кърпи на главитѣ, кжси елечета безъ ржкави и широки турски шалвари отъ пѣстри материи. Мъжетѣ носели фесове или рунтави калпаци, кафяви потури отъ овча вълна и турски емении.²⁾

Днесъ, обаче, облѣклото на гагаузитѣ почти не се отличава отъ българското облѣкло.

По външнитѣ си черти — цвѣтъ на кожата, цвѣтъ на косата, по цвѣтъ на очитѣ, по носъ и др. гагаузитѣ приличатъ на българитѣ, но все пакъ известна разлика между насъ и гагаузитѣ се забелязва, щомъ човѣкъ се вгледа по-добре въ тѣхъ.

Старитѣ гагаузи се обиждатъ, когато имъ кажатъ гагаузи, а младитѣ не приематъ да се наричатъ гагаузи.³⁾

¹⁾ А. И. Мановъ, Цит. съч. Стр. 91.

Заб. Въ кн. VI на варненското археологическо дружество свещеникъ Г. Антоновъ съобщава една „гагаузка пѣсенъ за обсадата на Варна презъ 1828 год.“

Въ кн. IV на сжщото дружество Д-ръ Хр. Докторовъ съобщава за „Заешка игра у гагаузитѣ въ Добричъ“. А. И. Мановъ оспорва, че тази игра е гагаузка — той казва, че тя е татарска.

²⁾ К. Иречекъ, Княжество България, часть II. Пловдивъ 1899 год., стр. 828.

³⁾ Тия сведения събрахъ чрезъ Министерството на народното просвѣщение отъ учителитѣ въ селата: Царево и Орѣшакъ (Варненска околия); Брѣстакъ и Житникъ (Провадийска околия); Маточина (Свиленградска околия); Елена (Харманлийска околия) и Брѣгово (Хасковска околия). На Министерството, както и на учителитѣ изказвамъ своята благодарность, задето съ такава готовность се отзоваха на молбата ми.

Физически типъ на гагаузитѣ. По типъ на пръвѣ погледъ гагаузитѣ се отличаватъ отъ българитѣ и гърцитѣ. Споредъ Иречекъ, тѣ сж чернокоси и чернооки, съ малъкъ мускулестъ ръстъ и тъмна кожа, съ широки, жглести глави и кокалести дебели рѣце и нозе. Отъ очитѣ на младитѣ момичета „изкача особенъ огънь“, но старитѣ жени сж извънредно грозни: тлъсти жбести баби въ широки шалвари, повечето съ сини и бѣли ивици. Разбира се тукъ тамъ се явява примѣсъ отъ други елементи: руси коси или гръцки носове.¹⁾

Антропологически измѣрвания на гагаузи Иречекъ не е правилъ. Такива е направилъ Женевския професоръ Е. Pittard още преди балканската война. Той е билъ въ Румъния и подпомогнатъ отъ румънскитѣ власти е измѣрилъ само 41 мъже и 13 жени, всички гагаузи, въ нѣкои села близу до българската граница. Срѣдния ръстъ на мъжетѣ гагаузи, констатиралъ Pittard, е 1.664 м.; той надминава срѣдния ръстъ на европейцитѣ само съ нѣколко сантиметра. Срѣдниятъ ръстъ на женитѣ е 1.554 м. Разликата отъ 11 см. въ височината на гагаузитѣ мъже и жени сжществува изобщо и при много европейски групи. Гагаузитѣ отъ двата пола иматъ изобщо удължени черепи. Изглежда, че е приемливо да се търси произхода на гагаузитѣ въ една група, която първоначално е била доликекефална (дългоглавеста). Но коя е тя? Гагаузитѣ сж съ слабо пигментирани очи. Тъмнитѣ очи предстѣвяватъ само 1/3. Женитѣ иматъ по-често тъмни очи. Въ болшинството си гагаузитѣ иматъ тъмни и кестеняви коси. Руси гагаузи не се срѣщатъ. Обаче хората съ черни коси не сж много. Носътъ у гагаузитѣ е обикновено правъ — то е всѣкога при женитѣ, а при мъжетѣ 80%. Има гагаузи и съ орловъ носъ. Вирнатиятъ носъ отъ така наречения славянски типъ не сжществува при гагаузитѣ, най-малко при тия, които Pittard измѣрвалъ.

Въ заключение Pittard казва: „вѣроятно трѣбва къмъ едно население съ високъ ръстъ, съ удълженъ черепъ, съ правъ носъ, съ лице относително кжсо, съ тъмни коси и свѣтли очи да търсимъ етническата група, къмъ която биха могли да се причислятъ гагаузитѣ.“²⁾

Мошковъ намира, че крайморскитѣ гагаузи, които съвсемъ малко сж се смѣсвали съ женитѣ съ българитѣ, по-добре ще сж запазили характерния гагаузки типъ: малъкъ ръстъ, широка глава, меснатъ носъ.

Борби за принадлежностъ на гагаузитѣ. По думитѣ на Иречека, още когато България била подъ турско робство, въ Добруджа и покрай черноморското крайбрѣжие е имало посто-

¹⁾ К. Иречекъ, Княжество България, II, стр. 827.

²⁾ Гл. Eugène Pittard, Les peuples des Balkans. Recherches anthropologiques dans la Peninsule des Balkans spécialement dans la Dobrudja. Стр. 407—408.

ялна борба между българи и гърци за принадлежност на гагаузитѣ. И еднитѣ и другитѣ виждали, че гагаузитѣ сж малѣкъ народецъ, че отива къмъ изчезване, и затова и еднитѣ и другитѣ желяели да го асимилиратъ къмъ своята група. Българитѣ, несъмнено, имали по-голѣмо право, като по-отдавнашни съседи на гагаузитѣ и като народъ отъ полутюркско произхождение. Но гърцитѣ се считали като потомци и прѣки наследници на Византия и мечтаели за възстановяването на Византийската империя „отъ море до море“. Тѣ дори елинизирали самитѣ българи съ помощта на своето духовенство и, когато това не имѣ се удавало, провъзгласявали ги за схизматици. Затова гърцитѣ считали гагаузитѣ за своя собственост. Като резултатъ отъ това съревнование между българи и гърци половината приморска област попаднала подъ грѣцко влияние, а другата — подъ българско. Поради желанието всѣка отъ борящитѣ се страни да привлѣче гагаузитѣ на своя страна, се е водила ожесточена борба между българи и гърци, което е довеждало до кървави стѣлкновения. За да докажатъ правото си за асимилация на гагаузитѣ, и еднитѣ и другитѣ измислили разни хипотези за произхода на този загадъченъ народецъ. Българитѣ, основавайки се на приликата на гагаузкитѣ обреди и обичаи съ българскитѣ и на многото заимствования, които гагаузитѣ правѣли отъ тѣхъ, поддържали, че гагаузитѣ сж потурчени българи. А гърцитѣ, съ които гагаузитѣ нѣмали нишо общо, освенъ религиозни термини на православната църква, пускали въ ходъ смѣли филологически обяснения за името на гагаузитѣ, едно отъ които Мошковъ записалъ въ Одринъ. Гърцитѣ, защото произнасяли името гагаузи гага вусъ, мислятъ, че вус по грѣцки значи „корова“, а гаг, което е едно и сжщо съ гег — име на едно албанско племе. Тази теория, макаръ съвсемъ несъстоятелна, на времето си изиграла своята роля. Грѣцкитѣ гагаузи били убедени въ грѣцкото си произхождение и така се заражда ненависть къмъ българския народъ.

Интересно е, че тази ненависть била пренесена и въ Бесарабия, дето се преселили гагаузи. Така, гагаузитѣ въ с. Конгазъ (Измайлски окръгъ) дошли съ своето грѣцко духовенство. А гагаузитѣ въ с. Башъ-коѣй, половината отъ което е населено съ българи, въ своята ненависть отиватъ до тамъ, че сж раздѣлили единствената църква въ селото на две половини, а мъртавитѣ си заравятъ въ отдѣлни отъ българитѣ гробища.

„Български“ гагаузи и „хасълъ“ гагаузи. Проф. Милетичъ, който е изучавалъ ерлийското население въ с. източна България, се е натъкналъ на тѣй-нареченитѣ гагаузи. При поблиско запознаване съ гагаузитѣ, излиза наяве, казва г. професора, че у народа се различаватъ два вида гагаузи — именно гагаузи, които се считатъ българи, съчувствуватъ на българитѣ, женятъ се за българки и изцѣло въ домашния си животъ, въ роднинскитѣ си отношения, въ пѣснитѣ и обичаитѣ си не

се отличаватъ твърде отъ българитѣ и с жщински гагаузи, които сами се наричатъ съ това име, които винаги сж странѣли отъ българитѣ, които сж държали страната на гърцитѣ, па и сега не се чувствуватъ българи; тѣзи сж „хасълъ гагаузи“ или „приморски гагаузи“, както нѣкжде ги наричатъ, за да ги различатъ отъ „българскитѣ гагаузи“.¹⁾

Днесъ „хасълъ“ гагаузитѣ сж почти изчезнали. Причина за това е изселването на гърцитѣ къмъ които тѣ проявяваха по-голѣми симпатии.

Има гагаузи, които сж завършили български гимназии и сж станали чиновници въ нашитѣ държавни и общински учреждения. Въ войнитѣ гагаузитѣ взеха участие и се биха храбро като българи срещу нашитѣ врагове.

Брой ни гагаузитѣ. Колко е билъ точниятъ брой на гагаузитѣ въ България при първитѣ преброявания на населението, ние не знаемъ. Тогава не сж се водили отдѣлни таблици на населението по народностъ, а само по матеренъ езикъ, религия и поданство. Гагаузитѣ трѣбва да се търсятъ между православнитѣ жители съ турски магеренъ езикъ.

Едва отъ 1900 г. Главната дирекция на статистиката въвежда точно разпредѣление на населението по народности. Макаръ и да се допуска, че при преброяването на населението по народности да не сж дадени вѣрни сведения, като напр. за цигани, гагаузи, татари и др. къмъ коя етническа група принадлежатъ, все пакъ тѣзи неточни сведения сж вѣроятно малки и не прѣчатъ да имаме една ясна представа за етническитѣ групи въ нашата страна, както и за тѣхното числено отношение.

Ето даннитѣ за броя на гагаузитѣ :

	м.	ж.	всичко	%
1905	5059	5116	10,175	0.25
1910	4648	4681	9,329	0.22
1920	1857	1812	3,669	0.07
1926	2146	2216	4,362	0.08

Отъ тази таблица се вижда: 1) че при преброяването презъ 1910 г. гагаузитѣ сж показали по-малко отколкото презъ предшествуващето преброяване, станало презъ 1905 г. Това намаленио е твърде незначително — само 846 души. Но като фактъ то е знаменателно. Кжде сж тия 846 души? Тѣ не сж изселени, нито пѣкъ може да сж измрѣли. Най-вѣроятно е, че тѣ сж се претопили, или пѣкъ при преброяването не сж се показали като гагаузи, а като българи или най-много гърци.

2) Особено силно е намалението на гагаузитѣ при пре-

¹⁾ Л. Милетичъ, Старото българско население въ североизточна България. София, 1902 год., стр. 15—16.

брояването презъ 1920 г., въ сравнение съ онова презъ 1910 г. Това намаление се дължи главно на откъснатитѣ земи въ Добруджа и предадени на Румъния, съгласно договора за мира въ Ньойи. Отъ 9,329 презъ 1910 г., гагаузитѣ намаляватъ на 3,669 презъ 1920 год. Значи презъ 1920 г. имаме 5,660 гагаузи по-малко отколкото презъ 1910 год. Сиречъ, повече отъ половината гагаузко население остава въ Румъния. И гагаузитѣ, които презъ 1910 г. съставяха 0.22% отъ цѣлото население на България, презъ 1920 г. тѣ съставятъ едва 0.07%.

3. Този фактъ ни показва още, че гагаузитѣ сж заселени главно въ североизточна България.¹⁾

Гагаузитѣ живѣятъ повече въ селата, дето се занимаватъ главно съ земедѣлие. Въ градовете гагаузитѣ сж малко. Така :

Години	Брой на гагаузитѣ	отъ тѣхъ живѣятъ	
		въ градоветѣ	въ селата
1905	10,175	2,327	7,848
1910	9,329	2,397	7,032
1920	3,669	704	2,965
1926	4,332	1,305	3,057

Отъ градоветѣ най-много гагаузи е имало въ Варна, Каварна и Балчикъ.

Ето данни за това :

Варна: 1900 г. — 1490 д.; 1905 г. 1119 д.; 1910 г. — 1100 д.; 1926 г. — 801 д.

Каварна: 1900 г. — 1230 д.; 1905 г. — 1074 д.; 1910 г. — 1089 д.

Отъ селата съ много гагаузко население по-важни сж :

Варненска околия	1900 г.	1905 г.	1910 г.	1920 г.	1926 г.
Кестричъ (сега Царево)	279	786	906	1230	1297
Джаферлий (сега Кичево)	360	—	629	539	451
Джевизли (сега Орѣшакъ)	396	524	587	327	622
Ени-къой (сега Куманово)	108	51	381	378	5
Чаушъ-къой, (ок. Балчишка)	840	909	889	въ Румъния	

Други села, въ които има по-малко гагаузи, сж: Голѣма Франга (сега Надежда, Варненска околия) 63 души презъ 1920 г.; Крумово (Ямболско) 40 души презъ 1920 г.; Козлуджа (сега Орѣшникъ, Елховска околия) 32 души презъ 1920 година.

Ето въ кои градове и села е имало гагаузи по преброяването отъ 1926 година.

¹⁾ Подробни сведения за броя на гагаузитѣ дава проф. Ст. Романски въ „Народностна карта на нова Ромънска Добруджа“. Списание на Българска академия на наукитѣ, кн. XI, 1915 г.

Айтоска околия		с. Каяджякъ (сега Скалица)	5
с. Кадж кьой (сега Сждиево)	3	с. Стралджа	15
гр. Анхиало (сега Поморие)	2	с. Талашманли (сега Генералъ Тошево)	16
Бургаска околия		с. Тюркменъ (сега Тамарино)	1
гр. Бургасъ	9	Всичко въ Бургаски окр.	543
гр. Созополь	1	Варненска околия	
с. Дюлгерлии (сега Дюлгери)	1	гр. Варна	801
с. Каялии (сега Камено)	1	с. Бъла	2
с. Къръ чешме (Полски-изворъ)	5	с. Куру-кьой (сега Горица)	5
с. Русокастро	1	с. Ходжа-кьой (сега Поповичъ)	2
с. Суватитъ	2	с. Бълово	1
с. Ходжа Маръ (сега Рудникъ)	1	с. Галата	8
Елховска околия		с. Голъма франга (Надежда)	17
с. Бей-кьой (сега Каравелово)	5	с. Джеферли (сега Кичево)	451
с. Вакъвъ (сега Устремъ)	15	с. Джевизли (сега Оръшакъ)	622
с. Голъмъ манастиръ	15	с. Ени-кьой (сега Куманово)	5
с. Курмушли (сега Трънково)	7	с. Климентиново	1
с. Ессе Бегли (сега Пчела)	22	с. Кара-Хюсеинъ (сега Стра- цимиръ)	3
с. Козлуджа (сега Оръшникъ)	8	с. Кестричъ (сега Царево)	1297
с. Малтъкъ манастиръ	4	с. Крумово	1
с. Муратли	2	с. Приселци	12
с. Ново село	2	с. Хайрянъ-кьой (сега Млѣченъ)	8
с. Паша-кьой (сега Болярово)	2	с. Девня	1
с. Стремъ	9	с. Сарж-дъръ (сега Венелинъ)	1
с. Урумъ Бегли (сега Лъсово)	2	Провадийска околия	
Карнобатска околия		гр. Провадия	3
гр. Карнобатъ	1	с. Кара-агачъ (сега Брѣстакъ)	129
с. Дуваларе (сега Черково)	6	с. Хамбарлъкъ (сега Житникъ)	83
с. Евренлии („ Желѣзникъ)	1	с. Караманли (сега Караманитъ)	26
с. Сърнево	1	с. Къзълджиларъ (Червенци)	15
с. Терзели (сега Терзийско)	3	с. Касъмларъ (сега Есеница)	7
Сливенска околия		с. Юнузъ-бунаръ (Калоянъ)	5
гр. Сливенъ	3	с. Петрушанъ	6
с. Артаклари (сега Крушаре)	5	с. Шадж-кьой (Добротичъ)	1
с. Бинкосъ	1	Всичко въ Варненски окр.	3506
с. Чокоба	1	Врачанска околия	
Ямболска околия		с. Елисейна	3
гр. Ямболъ	344	гр. Орѣхово	1
с. Азапъ-кьой (сега Веселиново)	4	Всичко въ Врачански окр.	4
с. Афтане (сега Недѣлско)	3	гр. Дупница	
с. Изворъ	6	Всичко въ Кюстендилски окр.	
с. Карапча (сега Маломиръ)	9	1	

гр. Орта-къой (Ивайловградъ) 3	Борисовградска околия
Всичко въ Мъстанлийски	с. Бодрово 5
(сега Момчилевградски) скр. 3	Свиленградска околия
Пазарджикска околия	гр. Свиленградъ 3
с. Симитово 1	с. Карахадъръ (сега Черноджбъ) 4
Пловдивска околия	с. Паша къой (сега Генералово) 1
гр. Пловдивъ 13	с. Коджа-апли (сега Лисово) 5
с. Дълги геренъ 5	с. Иши-бегли (сега Зафирово) 1
Всичко въ Пловдивски окр. 19	с. Ново-село 2
Бъленска околия	с. Фикель (сега Маточина) 72
с. Дръновець 1	Харманлийска околия
Кеменларска околия	с. Бисеръ 1
с. Арсанъ (сега Лъвино) 4	с. Иерусалимово 2
Русенска околия	с. Мждрецъ 3
гр. Русе 6	с. Черново 4
с. Вѣтово 1	с. Черна могила 6
Всичко въ Русенски окр. 12	с. Елена 20
гр. София 13	Хасковска околия
Всичко въ Софийски окр. 13	гр. Хасково 46
гр. Казанлъкъ 1	с. Бръгово 15
Ново-Загорска околия	Всичко въ Хасковски окр. 190
гр. Нова Загора 3	Ески Джумайска околия
с. Баня 1	с. Карлж-къой (сега Кралево) 3
с. Петъ могили 1	Ново-пазарска околия
Ст.-Загорска околия	с. Гьочери (сега Преселка) 1
гр. Стара-Загора 45	Шуменска околия
с. Бждаце 1	гр. Шуменъ 6
с. Соколецъ 1	гара Шайтанджикъ (Хитрино) 1
Всичко въ Ст.-Загорски окр. 53	Всичко въ Шуменски окр. 11
	Всичко въ Царството 4362

Въ много селища, въ които е имало въ миналото гагаузи, днесъ вече сж изчезнали. Едни отъ тѣхъ сж се преселили въ Бесарабия презъ време на руско-турскитѣ войни или въ кърджалийско време, а други сж се побългарили. Така проф. Милетичъ казва, че въ с. Войвода (турски Войвода-къой), Новопазарска околия, до преди 40 години е имало около 20 кжщи гагаузи, а къмъ 1900 г. сж останали само петъ-шестъ кжщи.¹⁾ Статистиката презъ 1926 г. не показва нито единъ

¹⁾ Л. Милетичъ, Старото българско население въ североизточна България. Стр. 16.

гагаузъ въ това село. Проф. Милетичъ посочва да е имало по нѣколко гагаузки кѣщи и въ селата Имрихоръ, Теке-Козлуджа, Кайкѣж, Кара-Агачъ (Ново-пазарска околия), пѣкъ и въ самия гр. Нови-Пазаръ. Днесъ, обаче, въ горнитѣ села нѣма ни едно гагаузко семейство.

Въ селата Тестиджи, Султанларъ, Кадж-кѣой, Авренъ (Провадийска околия), въ които проф. Милетичъ е намѣрилъ гагаузко население, днесъ статистиката не показва въ горнитѣ села нито единъ гагаузинъ. Вѣроятно е, че малкото гагаузи въ тѣзи села поляка лека сж се смѣсили съ българитѣ и се претопили.

Грамотностъ на гагаузитѣ. Ограмотяването на гагаузитѣ става въ българскитѣ училища. Съгласно закона за народното просвѣщение, гагаузитѣ сж длѣжни да пращатъ децата си въ българскитѣ училища. Много отъ децата бавно усвояватъ българското писмо и четмо, защото не знаятъ нашия езикъ. И първоначалното училище тѣ завършватъ, като се научаватъ едва да четатъ и пишатъ. Скоро следъ завършването на първоначалното училище децата забравятъ български езикъ, понеже въ кѣщи и помежду си говорятъ турски. Наложително е за гагаузкитѣ деца да има подготвителни училища, за да могатъ, когато постѣпятъ въ първо отдѣление, да говорятъ вече български езикъ. Безспорно, че и казармата ще изиграе своята роля за усвояване на българския езикъ отъ по-възрастнитѣ младежи.

Грамотността на гагаузитѣ се увеличава постоянно и днесъ тѣ по грамотностъ идатъ следъ българитѣ, гърцитѣ, евреитѣ и арменцитѣ. Процентно гагаузитѣ сж по-грамотни отъ българо-мохамеданитѣ, отъ турцитѣ, татаритѣ, циганитѣ и румѣнитѣ, които живѣятъ въ България.

Презъ 1910 г. грамотността между гагаузкото население е съставяла 32.5%, презъ 1920 г. тя нараства до 39.4%, а презъ 1926 г. достига 40.0%.

Мжжетѣ сж по-грамотни отъ женитѣ. Ето даннитѣ за това:

на 100 души грамотни сж :		
	мжже	жени
1910 год.	45.7	19.3
1920	48.6	29.9
1926	50.7	29.7

Можеме да вѣрваме, че при пълното приложение на закона за задължителното учение на децата, гагаузитѣ ще се ограмотятъ въ скоро време.

Заключение: 1) Доказателствата на дветѣ хипотези за произхождението на гагаузитѣ сж почти еднакво силни. Но като че аргументитѣ на онѣзи, които подържатъ, какво гагаузи и кумани не сж едно и сжщо племе, натежаватъ повече.

2. Все пакъ въпросътъ за произхода на гагаузитѣ остава откритъ. Налага се на историци, етнографи и езиковедци да установятъ потеклото на гагаузитѣ въ България и да изучатъ тѣхния битъ.

3. Гагаузитѣ като народъ ше изчезнатъ, както сж изчезнали куманитѣ, печенѣзитѣ и др. сродни по сждба съ тѣхъ.

4. Газаузитѣ, които иматъ толкова общо съ българитѣ — вѣра, нрави, обичаи, облѣкло и др. се приобщаватъ все повече и повече къмъ насъ и въ недалечно бждаще ще се претопятъ.

ЛИТЕРАТУРА

1. К. Иречекъ, Княжество България. Часть I, стр. 166—171; Часть II, 824—830. Пловдивъ, 1899 год.
2. К. Иречекъ, Нѣколко бележки върху остатоцитѣ отъ Печенѣзи, Кумани, както и върху тѣй нареченитѣ народи Гагаузи и Сургучи въ днешна България. Периодическо списание, год. VII, кн. 32 и 33.
3. К. Иречекъ, История на българитѣ. Преводъ отъ Диамандиевъ и Ив. Раевъ, подъ редакцията на проф. В. Златарски.
4. Проф. А. Иширковъ, Историко-етнографски прегледъ на населението въ царство България.
5. Проф. Ст. Младеновъ, Печенѣзи и узи-кумани въ българската история. Българска историческа библиотека, год. IV, томъ I, 1931 г.
6. Проф. П. Мутафчиевъ, Българи и румъни въ историята на дунавскитѣ земи. Годишникъ на Софийския университетъ, Историко-филологически факултетъ, кн. XXIII.
7. Проф. Л. Милетичъ, Старото българско население въ с.-източна България. София, 1912 год.
8. Проф. Л. Милетичъ, Най-нови изследвания по етнографията на гагаузитѣ. Периодическо списание, год. XVII, свезка 3 и 4, 1905 г.
9. Проф. Ст. Романски, Народностна карта на нова Ромънска Добруджа. Сп. на българската академия на наукитѣ, кн. XI.
10. Проф. В. Златарски, Какъвъ народъ се разбира у Анна Комнина подъ израза *Γένοϋ τι Σχιθικόν*. Известия на историческото дружество въ София, кн. XI и XII (1931—1932 г.).
11. В. А. Мошковъ, Турецкія племена на Балканскомъ полуостровѣ. Отчетъ о поѣздкѣ на Балканскіи полуостровъ. Лѣтомъ 1903 г.
12. В. Кжичовъ, Македония — етнография и статистика. София, 1900 г.
13. П. Р. Славейковъ, Свѣдѣния за Тракия и особено за Одринската епархия и Одринъ. В. Напредъкъ, бр. 19 и 20. Цариградъ, 1874 г.
14. П. Голубовскій, Печенѣги, торки и половци; до нашествія татаръ. Киевъ, 1884 г.
15. Братя Шкорпилъ, Бележки. Годишенъ отчетъ на Варненската държавна мъжка гимназия. 1898 год.
16. Карлъ Шкорпилъ, Материали къмъ въпроса за „сждбата на българитѣ и на северитѣ“ и къмъ въпроса за „произхода на днешнитѣ българи“. *Byzantinoslavica*, томъ V. Prague, 1933—1934 г.
17. Г. Занетовъ, Българското население въ срѣднитѣ вѣкове. Русе, 1902 год.
18. Иогъ Титоровъ, Българитѣ въ Бесарабия. София, 1903 год.
19. Г. Димитровъ, Гагаузи — потекло и произхождение на думата. Известия на Варненското археологическо дружество, кн. II, 1905 г.
20. А. И. Мановъ, За гагаузитѣ. Известия на Варненското археологическо дружество, кн. VII, 1921 год.
21. Статистически годишникъ на българското царство, год. XXIII, София, 1931 год. Издание на Главната дирекция на статистиката.

LES GAGAOUZ EN BULGARIE

Dans le nord-est de la Bulgarie, ainsi que dans la Dobroudja que les Roumains nous ont prise après les guerres de 1913 et 1915—1918, on trouve, disséminée parmi les Bulgares et les Turcs, une population de confession orthodoxe, dont la langue maternelle est le turc. Cette population est appelée G a g a o u z. Outre la Bulgarie et la Roumanie, on trouve des Gagaouz aussi en Bessarabie. Provenant surtout de la région de Varna et de Silistra, après les guerres turco-russes à la fin du 18 et au commencement du 19 siècle, ceux-là ont voulu, en même temps que les Bulgares, fuir les violences et les injustices des Turcs.

Certains savants considèrent les Gagaouz comme des descendants directs des K o u m a n e s ou des O u s e s ; d'autres trouvent que les Gagaouz et les Koumanes (Ouses) sont des tribus différentes, peut-être de la même souche. Les historiens connaissent dans l'Asie Centrale seulement une tribu turque, appelée o g o u s e s, Ouses, ou bien G o u s e s. Cette tribu était divisée en plusieurs branches, dont trois apparaissent en Europe au 9 siècle: a) les P e t c h é n è g u e s = K o n g l i ; b) les T o r q u e s qui ont conservé leur ancienne nomination de tribu ouses ou bien gouses, et c) P o l o v t z i = Koumanes — Kiptchaki.

Il est vrai que le nom G a g a o u z est pareil à celui de Ouses ou bien O g o u s e s, mais dans aucun cas on ne devrait confondre les Koumanes avec les Ouses.

Ces trois peuples se dirigeaient lentement de l'est à l'ouest sur les steppes de la Russie du Sud. Ils ont passé par les bassins de la Volga, du Don, du Dnepre et du Dnestre et sont arrivés jusqu'au Danube, poussés par les Torques et les petchénegues. Ils ont traversé le Danube bien avant les autres (1055). En 1064 les Torques (les Ouses) et ensuite les Koumanes (Polovtzi) — ont traversé le fleuve.

D'après les inscriptions trouvées et déchiffrées sur les rochers de la rivière Orchon (affluent du fleuve Enissei) on a constaté, que ces inscriptions appartiennent à une certaine tribu turque qui s'appelait elle-même t u r c - o u g o u s e s. Cette tribu se distinguait de la tribu des Koumanes (Polovtzi) dont elle était apparentée, comme elle l'était avec les petchénegues. Ces trois tribus proviennent d'une même tribu pra-turque. On ne sait pas quand elles se sont divisées et ont commencé une vie indépendante, mais il est sûr, qu'elles sont venues séparément dans les steppes de la Russie du Sud, et qu'elles ont été politiquement indépendantes et qu'elles avaient des différences ethnographiques.

De même, au point de vue linguistique, certains philologues considèrent les Gagaouz comme les descendants directs des Koumanes ou des Ouses (Ogouses). Mais si nous admettons que par leur origine les Gagaouz sont des Koumanes, il fallait qu'il eût alors une grande ressemblance entre la langue des Gagaouz et

celle des Koumanes. En réalité, il existe une différence entre ces deux langues et non pas une ressemblance. Quelque chose de plus — une ressemblance apparaît entre la langue des Gagaouz et celle des Turcs du Déli-Orman, ce qui pourrait être expliqué par le fait que les uns et les autres descendent de tribus très proches. Si les Gagaouz étaient des Koumanes, il est certain que, malgré l'influence très sensible, qu'eût pu exercer sur leur langue, celle des Turcs du Déli-Orman, leur langue eût gardé des traces caractéristiques de la langue koumane; d'autant plus il est incontestable que les Gagaouz comme chrétiens étaient assez isolés des Turcs pour pouvoir de la sorte conserver au moins quelque chose de leur ancienne langue koumane, si réellement ils avaient été tels.

On distingue deux groupes de Gagaouz : „Gagaouz bulgares“ et de „vrais Gagaouz“ ou bien „Gagaouz maritimes“. Les premiers sont plus proches des Bulgares. Ils se sentaient attirés par les Bulgares, épousaient des femmes bulgares et par leur vie domestique, leurs rapports de famille, leurs chants et leurs coutumes, ils ne se distinguaient pas beaucoup des Bulgares. Les vrais Gagaouz, au contraire, s'appelaient des Gagaouz tout court, s'écartaient des Bulgares, prenaient le parti des Grecs et ne se considéraient pas de tout parents des Bulgares. Les Gagaouz bulgares ne possèdent pas d'églises, de prêtres, d'écoles. Ils font célébrer leurs mariages dans des églises bulgares par des prêtres bulgares, en se soumettant à toutes les prescriptions ecclésiastiques. Ils font baptiser leurs enfants aussi dans nos églises. Leurs morts sont enterrés dans les cimetières bulgares. Les Gagaouz bulgares vénèrent tous les saints bulgares. Ils fréquentent l'église comme les Bulgares, allument des cierges, font le signe de croix et baisent les icones. Ils envoient leurs enfants dans des écoles bulgares, où ceux-ci apprennent le bulgare, mais dès qu'ils quittent l'école, ils cessent de parler notre langue. Les adultes parlent seulement le turc. Il y a 10 — 150 ans le costume des Gagaouz se distinguait du costume des Bulgares. Aujourd'hui ils portent le même costume que les Bulgares.

Par leurs traits, les Gagaouz se distinguent un peu des Bulgares. Les Gagaouz sont en général d'une taille élevée au crâne allongé au nez droit, d'une figure relativement courte, aux cheveux foncés et aux yeux clairs.

Le nombre des Gagaouz en Bulgarie est restreint. En 1905 il y avait 10,175; en 1910 — 9,329, en 1920 — 3,669, en 1926 — 4,362.

La grande diminution des Gagaouz en 1920 en comparaison avec celle-là pendant les années 1905—1910, est due au détachement des terres bulgares dans la Dobroudja du Sud, où il y avait un plus grand nombre de Gagaouz, annexés à la Roumanie d'après le traité de Neully. Pendant l'année 1920 les Gagaouz en Bulgarie forment seulement 0,07% de toute la population. Les Gagaouz habitent de préférence dans les villages. Pendant l'année 1920,

de 4,362 Gagaouz, 3,057 habitaient dans des villages et seulement 1305 dans des villes. Un village très peuplé par les Gagaouz est celui de Kestritch (aux environs de Varna) et la ville de Varna, elle-même. En Bessarabie les Gagaouz sont au nombre de 70,000.

Le nombre des lettrés parmi cette population est assez considérable. Les Gagaouz sont plus lettrés que les Bulgar-Musulmans, les Turcs, les Tatars, les Tziganes et les Roumains. Durant l'année 1926 il y avait 50·7 hommes lettrés sur 100 et seulement 29·7 sur 100 des femmes.

Conclusion. Il existe deux hypothèses sur l'origine des Gagaouz: l'une soutient que les Gagaouz et les Koumanes sont une même tribu; l'autre hypothèse soutient que les Gagaouz et les Koumanes sont des tribus différentes.

La question de l'origine des Gagaouz reste donc ouverte. Notre but était seulement de recueillir et d'exposer les opinions de plusieurs savants sur l'origine des Gagaouz et non de résoudre le problème. Cette tâche incombe aux historiens aux ethnographes et aux philologues. Les Gagaouz vont disparaître car ils seront absorbés par les Bulgares, ainsi qu'ont disparu les Koumanes, les Petchénègues et d'autres peuples dont le sort est semblable.

J. Tschankov